

अध्याय छ : भौतिक तथा सार्वजनिक पूर्वाधार

६.१ सडक यातायात

सडक यातायातले आर्थिक, औद्योगिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । कुनै पनि क्षेत्रको आर्थिक विकासको लागि यातायात महत्वपूर्ण हुन्छ किनकि त्यस भेगमा आवश्यक पर्ने कृषि सामग्री र अन्य वस्तुहरूको आपूर्ति गर्न तथा त्यहाँ उत्पादित कृषि तथा औद्योगिक उत्पादनहरू बजार सम्म पुऱ्याउनको लागि यातायातको आवश्यकता पर्दछ । यसैले पर्याप्त सडक यातायातको सुविधालाई आर्थिक तथा सामाजिक विकासको सूचकाङ्कको रूपमा लिने गरिन्छ ।

६.१.१ सडक यातायातको स्थिति

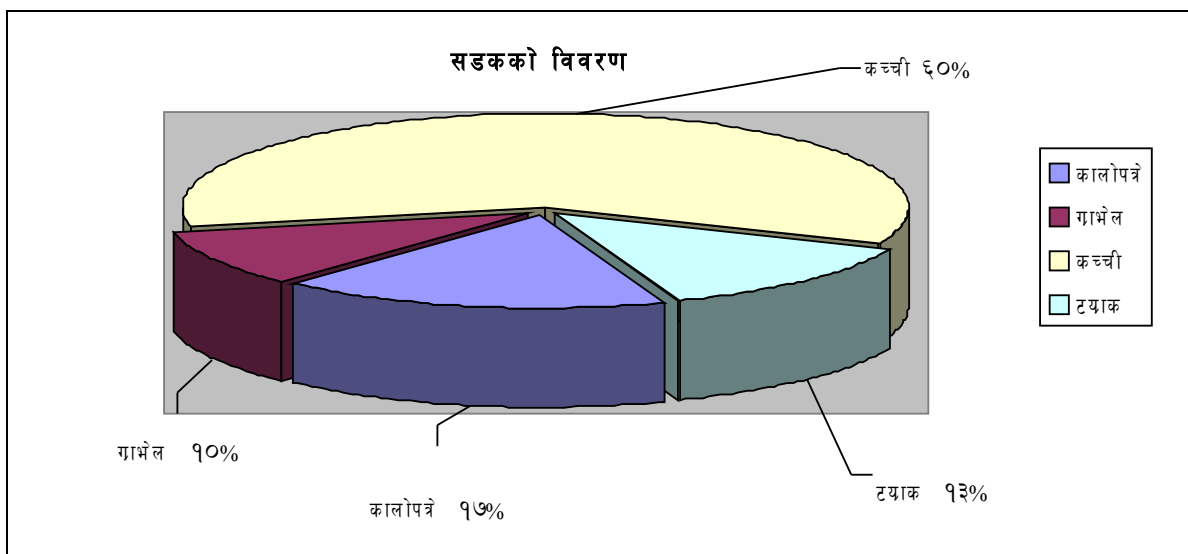
नुवाकोट जिल्लामा केन्द्रिय सडक योजना, स्थानीय विकास मन्त्रालयको कृषि सडक आयोजना, डिभिजन सडक कार्यालय नुवाकोट, जि.वि.स.को ग्रामीण सडक कार्यक्रम र गा.वि.स.को बजेट अन्तर्गत सडक निर्माण कार्य हुने गरेको देखिन्छ । यस जिल्लामा पासाङ ल्हामु राजमार्ग (काठमाण्डौ-रसुवा) को काठमाण्डौ र नुवाकोटको सिमाना ठाडो खोला देखि वेत्रावती पुल सम्म ५४.५ कि.मि. खण्ड रहेको छ । यो राजमार्ग बाटामा पर्ने ६ गा.वि.स. र विदुर नगरपालिका हुँदै गएकोले थोरै मात्र गा.वि.स.हरू यस राजमार्ग वाट लाभान्वित हुन सकेका छन् । यी गा.वि.स.हरूका पनि धेरै भागवाट सडक सम्म आइपुग्न १ दिन सम्म लाग्ने स्थिति रहेको छ । जिल्ला सडक गुरु योजनाले जिल्लाका सडकहरूलाई राष्ट्रिय शहरी, र ग्रामीण गरी ३ समूहमा र ग्रामीण सडकलाई ४ समूहमा वर्गिकृत गरी प्रस्तुत गरेको छ । यस अनुसार जिल्लाको सडक स्थितिको विवरण तालिका ६.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ । जिल्ला भित्र कुल सडक लम्बाई ५६५ कि.मि. रहेको देखिन्छ जसमध्ये ६८.५ कि.मि. कालो पत्रे, ५६ कि.मि. ग्राभेल र ३३७ कि.मि. कच्ची र ७३.५ कि.मि टप्राक रहेका छन् ।

तालिका ६.१ : सडकको विवरण

क्र.स.	सडकको किसिम	कालोपत्रे	ग्राभेल	कच्ची	टप्राक	जम्मा
१.	केन्द्रीय सडक	७७	-	-	-	७७
२.	शहरी सडक	११	२५	११.५	-	४७.५
३.	ग्रामीण सडक (क)	६	३१	२०८.५	२१	२६६.५
४.	ग्रामीण सडक (ख)	४.५	०	११७	५२.५	१७४
जम्मा		९८.५	५६	३३७	७३.५	५६५

श्रोत : जिल्ला सडक गुरु योजना, २०६४ ।

जिल्लामा प्रमुख सडकहरू १३ वटा छन् । यी सडकहरूको नाम, जम्मा लम्बाई र हाल सम्म निर्माण सम्पन्न भएको लम्बाई तालिका ६.२ दिईएको छ । तालिका अनुसार ग्रामीण सडक “क” वर्गको कुल लम्बाई ४४७ कि.मि. रहेकोमा हाल सम्म ३६० कि.मि. निर्माण सम्पन्न भएको छ ।

तालिका ६.२ : प्रमुख सडकहरु

(कि.मि.)

क्र.सं.	वर्गिकरण/नाम	लम्बाई	जम्मा लम्बाई
(क)	राष्ट्रिय सडक		
१.	काठमाण्डौ – त्रिशुली	५४.५	५४.५
२.	देवीघाट – गल्छी- पिपलटार	१९.५	१९.५
३.	तीन पिप्ले – डम्पिङ्ग साइट	७.०	७.०
	जम्मा	८१.०	८१.०
(ख)	शहरी सडक		
१.	त्रिशुली – नुवाकोट दरवार	६.०	६.०
२.	धारापानी – टुकनहिटी	२.०	२.०
३.	सिमुटार – खानीगाँउ-क्यौरिनी	४.५	४.५
	जम्मा	१२.५	१२.५
(ग)	ग्रामीण सडक “क” वर्ग		
१.	त्रिशुली-चौराली - मेघाड-थम्पुखोला	२८	२८
२.	नुवाकोट - वागेश्वरी-उर्लेनी	३२	३२
३.	मान्द्रे ढुङ्गा - मानेडाँडा-दानसिड	१२	२०
४.	पाल्ले- दुई पिपल -कोल्पुटार	४१	४१
५.	सोले- सातदोबाटो-भाल्चे	१७	१७
६.	मान्द्रेढुङ्गा- बुधसिड-नेवारपानी-तारुका	२०	२५
७.	त्रिशुली-सामरी-भय्याड भारुड	१९	१९
८.	छहरे-शिवालय-तलाखु	२०	२०
९.	रानीपौवा-चतुराले-बेलकोट-तादीपुल	१२	२२
१०.	गुर्जे-शिवालय-तलाखु	३४.५	३४.५
११.	गंगटे-लब्धु-समुद्रटार-राउतवेशी	१७	३७
१२.	रिडरोड-टोखा-गुर्जे-तलाखु	४	२३
१३.	लिखुखोला-कविलास-घले भज्याड - थप्रेक-वेतिनी-गोल्फु भज्याड	१०	३५
	जम्मा	२६६.५	३५३.५
	कुल जम्मा	३६०.०	४४७

श्रोत : जिल्ला सडक गुरुयोजना, २०६४ ।

जिल्लामा ६ वटा कृषि सडकहरू पनि निर्माण भएका छन् । यी सडकलाई ग्रामीण सडक “ख” वर्ग अर्न्तगत राखिएको छ । यी कृषि सडकको विवरण तालिका ६.३ मा प्रस्तुत गरिएको छ । यस अनुसार जिल्ला सदरमुकाम वाट यी ग्रामीण सडकहरूको जम्मा लम्बाई २४३ कि.मि. रहेकोमा हाल सम्म ७९ कि.मि.मात्र निर्माण सम्पन्न भएको देखिन्छ ।

तालिका ६.३ : कृषि सडक

(कि.मि.)

क्र.सं.	नाम	लम्बाई	जिल्ला सदर मुकाम वाट लम्बाई
१.	घले गाँउ-महाकाली-लिखु	१६.५	४०
२.	ककनी-गुरुड गाँउ-थापा गाँउ	८	६०
३.	बेलकोट दाम्ने - जिलिङ-पन्चकन्या	१७	१९
४.	चौघडा -राउतटार-घले भज्याङ	१५	३२
५.	देउराली-बुडताङ-साल्मे	१३	३०
६.	थानसिङ-सूर्यमति-मालकोट-मदानपुर	९.५	६२
जम्मा		७९	२४३

श्रोत : जिल्ला सडक गुरुयोजना २०६४ ।

उपरोक्त कृषि सडकहरू केवल आशिक रुपमा मात्र निर्माण भएको हुँदा थोरैमात्र गा.वि.स.हरू लाभान्वित भएका छन् । यी कृषि सडकहरूको कुल लम्बाई ७९ कि.मि भएको तर पुरा लम्बाई २४३ कि.मि. भएवाट अझै १६४ कि.मि. निर्माण गर्न बाँकी रहेको देखिन्छ ।

६.१.२ ग्रामीण जनताको यातायातको आवश्यकता

जिल्लाको १६ वटा गा.वि.स.हरूमा अझै पनि सडक यातायातले छोएको छैन । सडक यातायात नपुगेका यी १६ गा.वि.स.मध्ये इलाका नं. १२ का ५ वटा गा.वि.स. , इलाका नं. १३ का ४ वटा गा.वि.स. , इलाका नं. ७ का ३ वटा गा.वि.स. र इलाका नं. १, ५, ६ र १० का १/१ वटा गा.वि.स. रहेका छन् । यी गा.वि.स.हरूको नजिकको सडकको नाम र पैदल हिडदा उक्त सडक आइ पुग्न लाग्ने समय तालिका ६.४ मा दिइएको छ । सडक पुगेका गा.वि.स.हरूमा पनि अधिकांशमा हिउँदमा मात्र यातायात संचालन हुन सक्ने स्थिति रहेको छ ।

सडक नपुगेका १६ गा.वि.स. मध्ये २ वटा गा.वि.स.(दाङसिङ र गोर्स्याङ) मा सडक सम्म आइपुग्न १ देखि ३ घण्टा लाग्ने, ७ वटा गा.वि.स.(सिक्रे , वसुन्चेत , साल्मे , भाल्चे , किम्ताङ , थप्रेक र रालुका देवी) मा सडक सम्म पुग्न ४ घण्टा देखि १ दिन लाग्ने र बाँकी ७ वटा गा.वि.स. (सिखरवेसी , समुन्द्रटार , बालकुमारी , ध्याङफेदी , गाँउखर्क , राउतवेसी र वेतिनी) मा २ दिन सम्म लाग्ने स्थिति छ ।

तालिका ६.४ : सडकले नछोएका गा.वि.स. र सडक सम्म आइपुग्न लाग्ने समय

क्र.सं.	गा.वि.स.	नजिकको सडक	समय		
			१-३ घण्टा	४ घण्टादेखि १ दिन	२ दिन
१	सिक्रे	छहरे-टोखा सडक		#	
२	दाडसिड	वट्टार-चैनपुर सडक	#		
३	गोर्स्याड	वट्टार-चैनपुर सडक	#		
४	वर्सुन्चेत	त्रिशुली-देउराली-मेघाड सडक		#	
५	साल्मे	त्रिशुली-देउराली-मेघाड सडक		#	
६	भाल्चे	त्रिशुली-देउराली-मेघाड सडक		#	
७	किम्ताड	त्रिशुली-देउराली-मेघाड सडक		#	
८	थप्रेक	गंगटे-खरानीटार-सातविसे सडक		#	
९	सिखरवेसी	गंगटे-खरानीटार-सातविसे सडक			#
१०	समुन्द्रटार	गंगटे-खरानीटार-सातविसे सडक			#
११	रालुकादेवी	गंगटे-खरानीटार-सातविसे सडक		#	
१२	बालकुमारी	गंगटे-खरानीटार-सातविसे सडक			#
१३	ध्याङफेदी	गंगटे-खरानीटार-सातविसे सडक			#
१४	गाउँखर्क	गंगटे-खरानीटार-सातविसे सडक			#
१५	राउतवेसी	गंगटे-खरानीटार-सातविसे सडक			#
१६	बेतनी	गंगटे-खरानीटार-सातविसे सडक			#

श्रोत : जिल्ला विकास कार्यालय, नुवाकोट

जिल्लाका प्रमुख १० वटा सडकहरूको भौतिक स्थिति तालिका ६.५ मा दिइएको छ ।

तालिका ६.५ : प्रमुख सडकहरूको भौतिक स्थिति

क्र. सं.	सडकको नाम	भौतिक स्थिति					यातायातको साधन
		जम्मा लम्बाई	कालोपत्रे	ग्राभेल	कच्ची	पुल	
१	ठाडो खोला ककनी त्रिशुली	५४.५	√	-	-	छ	बस, माइक्रो बस
२	ककनी लिङ्गरोड	५	√	-	-		
३	पाल्पे, कुमरी, दुई पिपल	४०					
४	हात्तीगौज -देउराली-मेघाङ्ग	२२.५			√		

५	धमेल जिलिङ्ग- सिमखेत	१६.०			√		
६	चारधरे-छत्रखोला-तारुका	१९			√		
७	देविघाट-गल्छी	१७		√	√	निर्माणाधीन	बस
८	छहरे-गुर्डापास-टोखा	१७	-	-	√	छ	बस
९	त्रिशुली शहरी सडक	१२	√				माइक्रो बस
१०	गंगटे-लब्धु-खरानीटार	२०	-	√	√	निर्माणाधीन	बस
जम्मा		२२३					

श्रोत : जिल्ला विकास कार्यालय, नुवाकोट ।

६.१.३ सडक घनत्व

जिल्लाको सबै गा.वि.स./क्षेत्रमा सडकको समानुपातिक विकास नभएको हुँदा सडक जनघनत्व फरक फरक रहेको देखिएको छ । जिल्लामा सडक यातायातको जनघनत्व साह्रै न्यून छ । सबैभन्दा बढी सडक जनघनत्व इलाका नं. ९ (१.३५ मिटर) मा देखिएको छ भने सबैभन्दा कम इलाका नं. ७ (०.४० मिटर) मा देखिएको छ ।

तालिका ६.६ : प्रमुख सडकहरूको भौतिक स्थिति

इलाका नं.	गा.वि.स./न.पा. संख्या	सडक (कि.मी.)	सडक जनघनत्व (मिटर)	सडक नभएका गा.वि.स.संख्या
१	५	११.०	०.७२	१
२	५	२९.०	१.३०	-
३	५	२७.६	१.५०	-
४	५	३९.२	१.०८	-
५	४	२२.०	१.२७	१
६	५	१३.५	०.६५	१
७	५	६.०	०.४०	३
८	५	४०.०		-
९	५	३८.०	१.३५	-
१०	५	१०.५	०.४८	-
११	४	१५.०	०.९६	१
१२	५	-	-	५
१३	४	-	-	४
जम्मा	६२	२५१.८		१६

श्रोत : जिल्ला वस्तुगत विवरण शाखा, तथ्यांक कार्यालय, नुवाकोट २०६२ ।

६.१.४ मुख्य व्यापारिक केन्द्र र विभिन्न ठाँउ बीच सडक संजाल

नुवाकोट जिल्लाको मुख्य व्यापारिक केन्द्र र विभिन्न गा.वि.स./ठाँउ संगको सडक संजाल र दुरी तालिका ६.७ मा मेट्रिक्सको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

६.१.५ अन्य यातायातका माध्यमहरू

नुवाकोट जिल्लामा हवाई यातायातको सुविधा छैन । इलाका नं. १२ र १३ मा १४.१ कि.मी. घोडेटो बाटो रहेको र सिमित संख्यामा घोडाहरु प्रयोग गर्ने गरिएको देखिन्छ । सडक यातायातको पहुच नभएको स्थानका जनताहरु पैदल यात्रा गर्न बाध्य छन् ।

६.१.६ पक्की तथा भोलुङ्गे पुलहरु

यस जिल्लामा पक्की पुलहरु हाल सम्म ५ वटा छन् (त्रिशुली, तादी, देविघाट जलविद्युत केन्द्र स्थित त्रिशुली नदी, वेत्रावती फलाखुखोला, र माछापुखरी, गणेशस्थान) । भोलुङ्गे पुलहरु तर्फ ४९ वटा भो.पु.हरु विभिन्न श्रोत तथा सहयोगमा निर्माण भएको देखिन्छ । यसमध्ये २८ वटा वी.वी.एल.एलको सहयोगमा निर्माण भएको देखिन्छ । ७ वटा पुल निर्माणाधिन छन् भने ४ वटा वृहत् मर्मत कार्यक्रम अर्न्तगत रहेको देखिन्छ ।

६.१.७ सडक यातायातको विद्यमान समस्या र सवालहरु

नुवाकोट जिल्लाको सडक यातायात क्षेत्रमा मुख्यतया निम्न लिखित समस्या र सवालहरु देखिएका छन्:

१. सडक निर्माण कार्यका साथै नालीहरुको उचित व्यवस्था नगरिएकोले वर्षा याममा सडक क्षयीकरण तथा त्यसले भु-स्खलन जस्ता समस्याहरु निम्त्याउने गरेको देखिन्छ । प्रियजसो सडकहरु सर्भेक्षण र विस्तृत प्राविधिक डिजाइन विना नै बन्ने गरेको र तिनको वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकन नगरिने हुँदा विभिन्न समस्याहरु पैदा हुने गरेको देखिन्छ ।
२. सडक निर्माणको लहर बढ्दै गएको परिप्रेक्ष्यमा मर्मत संभार तर्फ विशेष प्रावधान नगरिएको हुँदा निर्माण गरिएका सडकहरुको पुनर्स्थापन तथा मर्मत संभारमा थग्न नसकिने गरी आर्थिक दायित्व पर्ने देखिन्छ ।
३. ग्रामीण सडकहरुको निर्माण केवल ट्रयाक खोल्न मै केन्द्रित भएकोले सडकहरु बनेको अनुपातमा वर्ष भरी नै यातायात साधनहरु संचालन हुन सकेको देखिदैन । आर्थिक अवसर वा प्रतिफललाई ध्यानमा राख्नुपर्नेमा भन्दा पनि जनचाहना वा जनदवाव वा स्थानीय माँगको आधारमा सडकहरु बन्ने गरेका छन् ।
४. सडक बन्नु पूर्व विस्तृत प्राविधिक सर्भे डिजाइन नहुनुको कारण कतिपय सडकहरु भविष्यमा यातायात संचालन गर्न कठिनाई भै पुनः लाइन निर्धारण (Re Routing) गर्नु पर्ने समस्या उब्जिने देखिन्छ ।
५. सडक बन्नु अगाडि सडक अधिकार क्षेत्र (Right of Way) को निर्धारण गरी सडक विभागको नाममा दर्ता गर्ने अनिवार्य व्यवस्था नगरिएकोले सडक नजिकै घर बनाउने प्रवृत्ति बढ्दो छ । यसले गर्दा भविष्यमा सडक फराकिलो गर्न कठिनाई हुने, नाली बनाउन ठाउँ नपुग्ने, भु-क्षय तथा मर्मत खर्चमा वृद्धि हुने तथा सडक दुर्घटना बढी हुने समस्या पैदा हुने देखिन्छ ।
६. जिल्लामा सडक मर्मत संभार कोष तर्फ छुट्टै कोष खडा भएको पाइदैन ।
७. वर्षेनी जिल्लाको सम्पूर्ण विकास बजेटको करीव ७० प्रतिशत रकम सडक निर्माणमा लगानी भएतापनि प्राथमिकताक्रम निर्धारण गरी सडक निर्माण गर्ने भन्दा पनि धेरै सडकहरु एकै पटक छान्ने गरीएको बाट निश्चित समयमा गुणस्तरका सडकहरु निर्माण हुन सकेको छैन ।

८. नगर क्षेत्र तथा सहायक राजमार्गहरूमा सडक बत्ती, जेब्रा क्रसिङ्ग, Overtaking Zone, यात्रु प्रतीक्षालय, संकेत चिन्ह आदिको उचित व्यवस्था नभएकाले सडक दुर्घटना बढि हुन सक्ने संभावना रहेको छ ।
९. जिल्लामा लामो तथा छोटो दुरीको बस पार्किङ्गको लागि बस टर्मिनल नभएको हुँदा व्यवस्थित रूपमा गाडी पार्किङ्गको समस्या रहेको छ ।

६.१.८ सडक यातायात विकासका संभावनाहरू

१. गल्छी देवीघाट केरुङ्ग राजमार्ग निर्माण भएवाट जिल्लाको समग्र विकासमा एउटा नौलो आयाम थपिने देखिन्छ । यसले जिल्लाको आर्थिक, व्यापारीक, औद्योगिक आदि क्षेत्रमा ठोस विकास हुने निश्चित प्रायः देखिन्छ ।
२. छिमेकी जिल्ला संग जोडिने सडकहरूको विकासले चौतर्फी विकासका संभावनाहरू बढ्दै जाने देखिन्छ ।
३. सडक पुगेका ठाउँहरूमा कृषि सामग्रीको आपूर्ति तथा कृषि उत्पादनको बजार सम्म ढुवानी जस्ता कुराहरूमा सुविधा वृद्धि भै कृषि उत्पादन र त्यसका साथै कृषकहरूको जिवनस्तर सुधारमा योगदान पुग्न जाने देखिएको छ ।
४. प्रशासनिक तथा अन्य कामको लागि गाउँवाट सदरमुकाम आइ एकै दिनमा काम सिध्याइ फर्कन नसकिने विगतको परिस्थितिमा सडक विकासले गर्दा केही ग्रामीण भेग सदरमुकाम सम्म जोडीएका हुदा जनतालाई सुविधा पुग्न गएको देखिन्छ ।
५. सडक निर्माणको विकासले यस जिल्लामा आन्तरीक तथा वाह्य पर्यटन विकासको संभावना पनि बढ्दै जाने देखिन्छ ।
६. जिल्लामा यातायात गुरु योजना तर्जुमा भैसकेको हुदाँ आगामी वर्षहरूमा प्र
थमिकताका आधारमा सडक निर्माण कार्य सहज रूपले अघि बढने देखिन्छ ।

६.२. सञ्चार प्रणाली

६.२.१ टेलिफोन

जिल्लामा टेलिफोन सेवा वर्षे पिच्छे विस्तार हुँदै गएको छ । जिल्लाका ६१ वटै गा.वि.समा टेलिफोन सेवा पुगेता पनि सदरमुकाममा मात्रै विस्तृत रूपमा वितरण भएको देखिन्छ । २०४२ सालमा ३० लाइन क्षमतावाट शुरु भएको टेलिफोन २०६०/६१ मा ११५२ लाइन वितरण भएकोमा २०६१/६२ मा बढेर १५२४ लाइन पुग्यो । टेलिफोन पुगेको गा.वि.स./न.पा. २०६०/६१ मा २३ भएकोमा २०६१/६२ मा सबै गा.वि.स.मा पुगेको छ । जिल्लामा डिजिटल , मार्टस र सि.डि.एम.ए. प्रणाली मार्फत टेलिफोन सेवा संचालन भएको छ । विगत १ वर्ष देखि जिल्लामा प्रिपेड मोवाइल सेवा पनि उपलब्ध हुँदै आएको छ र २०६१/६२ सम्ममा २००० लाइन वितरण भएको छ ।

तालिका ६.८ : टेलिफोन सम्बन्धी विवरण

(संख्या)

क्र.सं.	विवरण	२०६०/६१	२०६१/६२
१.	वितरित टेलिफोन लाइन*	११५२	१५२४
२.	टेलिफोन पुगेको गा.वि.स/न.पा.	२३	६२
३.	सार्वजनिक टेलिफोन काउन्टर	७	७
४.	डिजिटल लाइन सङ्ख्या	१०८२	१५२४
५.	मार्टस, भि.एच.एफ. सङ्ख्या	७०	३
६.	वितरित प्रिपेड मोबाइल संख्या	०	२०००
७.	वितरित सि.डि.एम.ए. संख्या	०	१८१

श्रोत : ने.दु.स.सं., नुवाकोट ।

तालिका ६.९ : नुवाकोट जिल्लामा टेलीफोन वितरणको वृद्धि

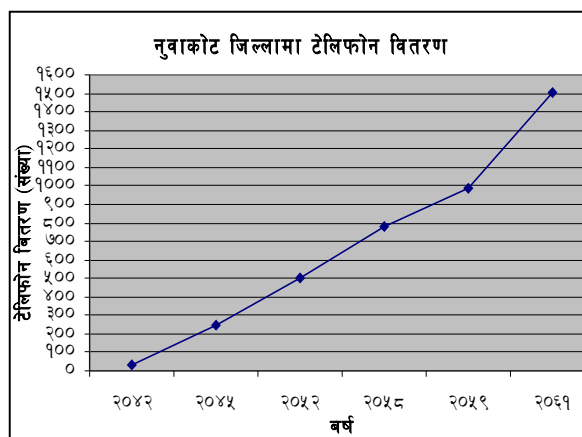
क्र.सं.	वर्ष	टेलीफोन लाइन संख्या	वृद्धि (प्रतिशत)
१.	२०४२	३०	-
२.	२०४५	२५०	७३३
३.	२०५२	५००	१००
४.	२०५८	७८३	५६.६
५.	२०५९	९९१	२७.५
६.	२०६१	११५२	१६.२
७.	२०६२	१५२४	३२.३

श्रोत: ने.दु.स.सं. २०६२, नुवाकोट ।

गा.वि.स.हरुमा सरदर १ देखी १.५ घण्टा सम्मको दुरीमा टेलीफोन सुविधा भएकोमा द्वन्दको अवधिमा धेरैजसो स्टेशनहरु क्षति भएकाले हाल सो स्थिति रहेको छैन ।

६.२.२ विद्युतीय सुचना प्रणाली

जिल्लाको सदरमुकाम विदुर तथा आसपासका क्षेत्रहरुमा फ्याक्स, ई-मेल, इन्टरनेट आदि सेवा प्रदानगर्ने ६ वटा निजी संस्थाहरु जम्मा छन् । ई-मेल, इन्टरनेटकोलागि जिल्लामा Local Server नभएका कारण काठमाण्डौवाट जोडनु पर्ने भएकोले ट्रंककल महशुल लाग्ने हुदा महंगो पर्न गएको छ ।

६.२.३ रोडियो/टेलिभिजन सेवा

रेडियो सेवा अन्तर्गत जिल्लाका सबैजसो भागमा रेडियो नेपाल तथा अन्य सबै स्टेशनहरु सुन्न सकिन्छ भने भौगोलिक विकटताका कारण काठमाण्डौं नजिकका खोंच वाहेकका ठाउँहरुमा काठमाण्डौंवाट प्रसारीतः एफ.एम. सेवा सुन्न सकिन्छ । जिल्लामा एफ.एम सेवा संचालन भएको छैन ।

भौगोलिक दुरी तथा विकटताको कारणले जिल्लाको सबै ठाउँहरुमा नेपाल टि.भी. सर्वसुलभ छैन । ककनीमा स्थापना गरिएको रिपीटर स्टेशनको कारण आसपासका अग्ला ठाउँहरुमा नेपाल टेलिभिजन हेर्न सकिन्छ । जिल्लाको सदरमुकाम विदुर र आसपासका त्रिशुली, बट्टार बजारमा २ वटा केवल टि.भि. सेवा संचालन भै रहेको छ ।

६.२.४ हुलाक सेवा

हुलाक सेवा तर्फ २०५८/५९ सम्म जिल्लाका प्रत्येक गा.वि.स.मा हुलाक सेवा पुगेको थियो । जिल्लामा जिल्ला हुलाक कार्यालय, १२ इलाका हुलाक कार्यालय र ५१ अतिरिक्त हुलाक कार्यालय मार्फत जनतालाई हुलाक सेवा उपलब्ध गराइएको छ ।

तालिका ६.१० : हुलाक सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	विवरण	संख्या
१	इलाका हुलाक	१३
२	अतिरिक्त हुलाक	५१
३	हुलाक सेवा प्राप्त क्षेत्र	जिल्लाभरी

श्रोतः जिल्ला हुलाक कार्यालय, नुवाकोट ।

जिल्लामा जनसंख्याको हिसावले प्रति हुलाक ४५०७ जनसंख्या पर्न आउछ भने प्रति हुलाक ८३१ घरधुरी पर्न आउने देखिन्छ । सदरमुकाममा केहि कुरीयर सेवा संचालनमा रहेका छन् ।

चिठ्ठी आदानप्रदान घटने बढने प्रवृत्ति छ भने हुलाक सेवा बाट संकलित राजश्व बढने क्रममा रहेको छ । २०६०/६१ मा २.५४ लाख चिठ्ठी आदन प्रदान भएको र रु ८.६३ लाख राजश्व संकलन भएको देखिन्छ । २०५६/५७ साल देखी २०६०/६१ साल सम्म वार्षिक सरदर चिठ्ठी आदान प्रदान र राजश्व संकलन सम्बन्धि विवरण तालिका ६.११ मा दिइएको छ ।

तालिका ६.११ : वार्षिक सरदर चिठ्ठी आदानप्रदान र राजश्व संकलन

विवरण	२०५६/५७	२०५७/५८	२०५८/५९	२०५९/६०	२०६०/६१
सरदर वार्षिक चिठ्ठी आदानप्रदान (संख्या)	२८६३८३	२९७२९७	२४६६६४	२८९६७३	२५४४८३
वार्षिक राजश्व संकलन (रु)	५६०६९८	६८६७५९.८३	५७२७००	६१३०६६	८६३२४९.१०

पैया)					
-------	--	--	--	--	--

श्रोत: जिल्ला हुलाक कार्यालय, नुवाकोट ।

माथिको विवरण हेर्दा टिकट विक्रीबाट राजश्व संकलनको अनुपात वर्षेनी बढ्दै गएको देखिन्छ ०५३/५४ को तुलनामा आ.व. ०५७/०५८ मा १८० प्रतिशतले राजश्व बढेको देखिन्छ । तथा सोही हिसाबले हुलाक सेवाको प्रयोगमा वृद्धि हुदै गएको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

६.२.५ पत्र पत्रिका

पत्र पत्रिका तर्फ हाल जिल्लामा ४ वटा साप्ताहिक पत्रिका (नुवाकोट आवाज, त्रिशुली प्रवाह, समीकरण र रुपरेखा) र १ दैनिक पत्रिका (गतिशिल) प्रकाशन हुने गर्दछ । यसैगरी जि.वि.स.बाट विकास समाचार बुलेटिन, चौमासिक तथा विभिन्न कार्यालयहरुबाट (कृषि, पशुसेवा, महिला विकास, वन, भु-संरक्षण आदि) वार्षिक कार्य तथा प्रगति विवरण पुस्तिका प्रकाशन हुने गरेको पाइएको छ ।

६.३ विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा विकास

६.३.१ विद्युत क्षेत्रको स्थिति

नुवाकोट जिल्लामा २०२२ सालमा निर्मित २४००० कि.वा. क्षमताको त्रिशुली जल विद्युत केन्द्र र २०४० मा निर्मित १४१०० कि.वा. क्षमताको देविघाट जल विद्युत केन्द्र बाट विद्युत उत्पादन भई राष्ट्रिय ग्रिड प्रणालीमा उपलब्ध गराइ सोही ग्रिड प्रणालीबाट जिल्लाको एक नगरपालिका र ४६ गा.वि.स.हरुमा पुरै वा आंशिक रुपमा विद्युत वितरण गरिएको छ । यी दुवै जल विद्युत केन्द्रबाट उत्पादित विद्युतको गत १० वर्षको वार्षिक परिमाण तालिका ६.१२ मा दिइएको छ ।

तालिका ६.१२ : जिल्लाको कुल विद्युत उत्पादन

(मेगावाट/घण्टा)

आ.व.	कुल उत्पादन		
	जम्मा	त्रिशुली	देवीघाट
२०५३/५४	२५६१२१.१	१५४४२३.७५	१०१६९७.३५
२०५४/५५	२२८०५०.३५	१३३२७४.९९	९४७७५.३६
२०५५/५६	१८७९४९.२७	१०९३६७.०३	७८५८२.२४
२०५६/५७	२५७७८५.३५	१५१५०७.६५	१०६२७७.७०
२०५७/५८	२३७६२२.१	१४१५५८.९०	९६०६३.२०
२०५८/५९	२१९७६२२.१	१२८२३८.१०	९१५२५.६५
२०५९/६०	२०१९६४.८२	११७६४६.३०	८४३१८.५२
२०६०/६१	१६५४८१.४६	९६९००.१०	६८५८१.३६
२०६१/६२	२०६९३६.९५	१२२९४४.६०	८३९९२.३५
२०६२/६३	२२९५३४.६	१३४४६३.४५	९५०७१.१५

श्रोत: त्रिशुली जल विद्युत केन्द्र, देविघाट जल विद्युत केन्द्र, त्रिशुली, नुवाकोट ।

नेपाल विद्युत प्राधिकरण नुवाकोट शाखाका अनुसार विद्युत सेवा उपलब्ध गराइएका १ न.पा. र ४६ गा.वि.स.मा कुल ग्राहक संख्या १७९२८ छन् । जिल्लाको कुल परिवार संख्या ५३१६९ सँग तुलना गर्दा विद्युत सेवा उपलब्ध परिवार संख्या ३३.७ प्रतिशत मात्र देखिन्छ । विद्युत सेवाको स्थितिलाई हेर्ने हो भने स्थानगत पहुँच हुँदा हुँदै पनि कतिपय घर परिवारहरु गरिबीको कारणले विद्युतको सेवा उपभोग गर्न सकेको छैनन् । गा.वि.स. स्तहमा विद्युतीकरणको स्थिति तालिका ६.१३ मा दिइएको छ ।

तालिका ६.१३ : विद्युत सेवा पुगेका गा.वि.स.को विवरण

-cf/j/ □)□!□□□ ;!d_

li/ g/	nf/la/i/sf] gfd	lf] Jq g□/	k'/f ljw'tls/of ePsf j8fx?	cf]ks ljw'tls/of ePsf j8fx?	ljw'tls/of gePsf j8fx?
१	huv'	१			१ देखि ९
२	tufr'	१			१ देखि ९
३	sfk	१		४,५,६	१,२,३,७,८,९
४	li.□]	१			१ देखि ९
५	dxsfst	१			१ देखि ९
६	i'd'Gla□ fla]jt	१		१,२	३ देखि ९
७	yfgfkt	१		१,२,३,४,९	५,६,७,८
८	yfgli□	१		१,२,५,६,७,८,९,४	३
९	vt'/fu]	१	१,२,३,५,६,८,९	४,७	
१०	i'gvfgt	१		१,२,८,९	३,४,५,६,७
११	cf]v/kf]f	१		२,८,९,४	१,३,५,६,७
१२	ssgt	१		१,२,३,४,५,६,८,९,७	
१३	dlafgk'/	१		१,२,३,४,५,६,८,९	७
१४	i"o□dtl	१		१,२,३,९,८	४,५,६,७
१५	rfsy]	१		३,४	१,२,५,६,७,८,९

१६	s'd/L	१			१ देखि ९
१७	l'o lkkn	१		३,४,८	१,२,५,६,७,९
१८	a]msf]b	१		१,२,५,७,८,९	३,४,५
१९	llln	१		१,२,४,७,८,९,६	३,४
२०	/ftdfb]	१		१ देखि ९	
२१	vfgLufp'	२		१ देखि ९	
२२	xnls]sflmsf	२		१,८,९,२	३,४,५,६,७
२३	n]v	२	३,४	१,२,५,६,७,८,९	
२४	nRof	२		१,२	३,४,५,६,७,८,९
२५	afn]zj/L	२		१,२,३,६,७,८,९	४,५
२६	rf]38f	२	१,४,८	२,३,५,९,६,७	
२७	nof]z:yfg	२		२,३,४,५,६,७,८	१,९
२८	ghf]d08k	२		१,२,३,६,७,८,९	४,५
२९	pn]lgL	२			१ देखि ९
३०	v/fgLbf/	२		१ देखि ९	
३१	nf/la;/sf] gfd	lf]]q g/	k'/f ljw'tls/of ePsf j8fx?	af]zs ljw'tls/of ePsf j8fx?	ljw'tls/of gePsf j8fx?
३२	sljufi	२		१ देखि ९	
३३	k]rs4of	२		१,२,८,९	३,४,५,६,७
३४	ela \\ '\bf /	२		१,२,६,७,९	३,४,५,८
३५	yk]s	२		२,३,४	१,५,६,७,८,९
३६	i'4la/fla]j L	२		१,२,३,४,७	५,६,८,९
३७	lv/j]iL	२			

३७	i'd'4l6f/	२			१ देखि ९
३८	/fu'sfl6]iL	२		१,२,३,४,५,६,७	८,९
३९	afus'df/L	२			१ देखि ९
४०	a]ltgE	२			१ देखि ९
४१	ufpvs□	२			१ देखि ९
४२	Wof[km] l6L	२			१ देखि ९
४३	/fpta]iL	२			१ देखि ९
४४	tf?sf	३		१,२,५,६	३,४,७,८,९
४५	uf]:of□□	३		९,६	१,२,३,४,५,७,८
४६	a'wli□	३		१,२,३,४,६	५,७,८,९
४७	l6f]6j□	३			१ देखि ९
४८	ifd/L	३		१,२,३,४,५,६,७,९	८
४९	sNofdfk'/	३		१ देखि ९	
५०	l6]p/fuL	३		२ देखि ९	१
५१	a□tf□	३	१	२ देखि ९	
५२	ai'□Gr]t	३	१ देखि ८	९	
५३	efNr]	३		३,४,५	१,२,३,६,७,८,९
५४	ifNd]	३			१ देखि ९
५५	sfpu]	३		१,२,३,४,५	६,७,८,९
५६	l6]6tf□	३		१ देखि ९	
५७	lkms'/L	३		१ देखि ९	
५८	lala'/ g/kf/	३	१,२,१०,११	३,४,५,६,७,८,९	
५९	v8\ne4Ho f□	३		१ देखि ९	

६०	dgsgdfg	३		१ देखि ९	
६१	t'kr]	३		१ देखि ९	
६२	rf/3/]	३		१ देखि ९	

श्रोत : नेपाल विद्युत प्राधिकरण, नुवाकोट ।

६.३.२ लघु जल विद्युत आयोजना

यस नुवाकोट जिल्लाका दुर्गम र विकट दुरीमा रहेका र विद्युतीकरण नपुगेका केही गा.वि.स.हरुमा लघु जल विद्युत तथा पिको जल विद्युत योजना संचालन भएको देखिन्छ । वैकल्पिक उर्जा प्रवर्धन केन्द्रबाट २०६४ मा प्रकाशित प्रतिवेदन अनुसार नुवाकोट जिल्लामा कुल १७ कि.वा.का क्षमताका ५ वटा पिको जल विद्युत र कुल १५३.५ कि.वा. का क्षमता १७ वटा लघु जल विद्युत संचालन भएको देखिन्छ । यी सबै आयोजनाहरुको विवरण उपलब्ध छैन । विवरण उपलब्ध भएका ९ वटा लघु जलविद्युत केन्द्रको विवरण तालिका ६.१४ मा दिइएको छ ।

तालिका ६.१४ : लघु जल विद्युत आयोजना

क्र.स.	आयोजना	ठेगाना	मुहानको नाम	उत्पादन क्षमता कि.वा	लाभान्वित घरधुरी
१	होपथेन लघु जलविद्युत	साल्मे-८, नादाडखोला	कालदाड धारा, च्यापाड धारा	३	३३
२	सप्ताड खोला जलविद्युत	साल्मे-८, किपूत	सप्ताड खोला	५	२८
३	बोल्दे खोला जलविद्युत	साल्मे-१,६,७ घलेगाउ	वादीस्योड खोला	३	५०
४	साम्देड खोला जलविद्युत	साल्मे १-५	सप्ताड खोला	१२.५	१६८
५	वगाले जैसी मनकामना जलविद्युत	साल्मे ८,	विवरण अप्राप्त	विवरण अप्राप्त	विवरण अप्राप्त
६	सप्ताड खोला जलविद्युत	बुडताड	सप्ताड खोला	१२.५	९७
७	अधेरी खोला जलविद्युत	तारुका ९ कौडेनी	अधेरी खोला	५	३८
८	निग्लेनी खोला जलविद्युत	गोर्स्याड, निग्लेनी	घट्टे खोला	५	६८
९	महादेवस्थान जलविद्युत	गोर्स्याड, निग्लेनी	छत्रे खोला	७.५	६०
			जम्मा	५३.५	५४२

श्रोत : जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, विदुर, नुवाकोट ।

६.३.३ वैकल्पिक उर्जा

वैकल्पिक उर्जा तर्फ जिल्लामा सौर्य उर्जा को प्रयोग भएको देखिदैन । जिल्लामा पशुपालन गरिने भएकाले विगत कृषि विकास बैकको अनुदान सहयोगमा धेरै स्थानमा गोबर ग्यास प्लान्ट स्थापना भएका थिए । २०५८/५९ देखि कृषि विकास बैक मार्फत दिइने अनुदान हटाइएकाले गोबर ग्यास प्लान्टको लागि ऋण प्रवाह पनि बन्द हुन गयो । हाल जिल्लामा ३ वटा गोबर ग्यास उद्योग मार्फत कृषकहरुमा गोबर ग्यास प्लान्ट जडान गर्ने कार्य गरिदै आएको छ । केही वर्ष अगाडि स्थापना गरिएका २ गोबर ग्यास कम्पनी भने बन्द भएका छन् ।

तालिका ६.१५ : गोबरग्यास कम्पनीहरु

क्र.सं.	संस्थाको नाम
१	श्री किसान गोबर ग्यास उद्योग, विदुर १ ढुङ्गे, नुवाकोट
२	श्री जनभावना गोबर ग्यास उद्योग, विदुर १ ढुङ्गे, नुवाकोट
३	श्री कृषि यन्त्र तथा गोबर ग्यास कम्पनी लि. विदुर ३ बट्टार, नुवाकोट

श्रोत: स्थलगत सर्भेक्षण, नुवाकोट

जिल्लामा गोबर ग्यास प्लान्ट राख्ने घर परिवार कति छन् भन्ने एकिकृत तथ्याङ्क छैन । किसान गोबर ग्यास र जन भावना गोबर ग्यास कम्पनी बाट प्राप्त तथ्याङ्क अनुसार वार्षिक १०० देखि १२० घर परिवारले गोबर ग्यास प्लान्ट निर्माण गर्ने गरेको र ४ देखि ६ घन मिटर क्षमताको गोबर ग्यास प्लान्ट लाई प्रति प्लान्ट सरकारवाट रू ९५००/- अनुदानको व्यवस्था भएपनि थप १० देखि १५ हजार रुपैया खर्च लाग्ने हुँदा गोबर ग्यास प्लान्ट विपन्न कृषकहरुको पहुँच बाहिर रहेको छ ।

६.३.४ बत्ति बाल्न तथा खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धन

राष्ट्रिय जनगणना २०५८ अनुसार यस जिल्लाका घर परिवारले बत्ति बाल्नको लागि बिजुली मट्टितेल, वायो ग्यास र अन्य पदार्थ प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ । कुल ५३१६९ घर धुरी मध्ये ५१.२ प्रतिशतले बिजुली, ४६.९ प्रतिशतले मट्टितेल, ०.१ प्रतिशतले वायोग्यास र १.८ प्रतिशतले अन्य पदार्थ प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ ।

तालिका ६.१६ : जिल्लामा बत्ति बाल्ने घरधुरीहरुको प्रकार तथा संख्या

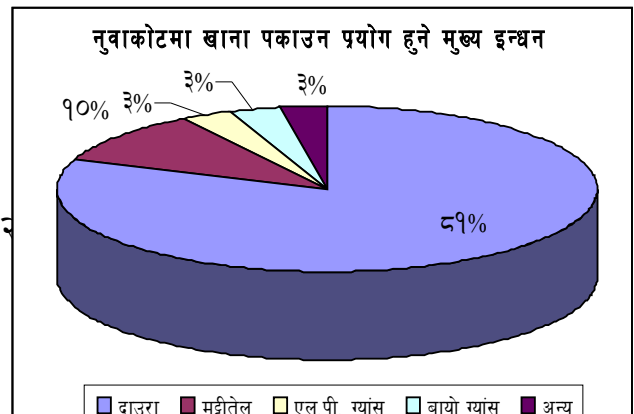
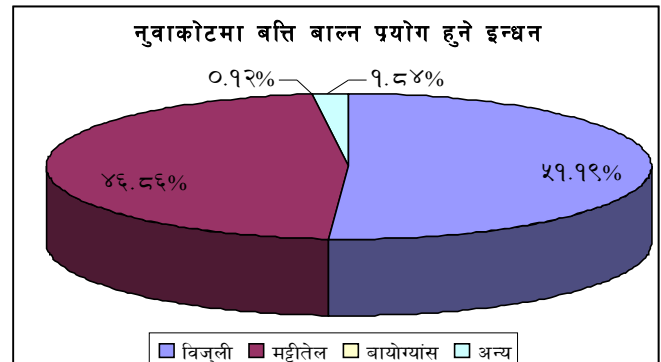
क्र.सं.	बत्तिको प्रकार	घरधुरी संख्या	प्रतिशत
१.	बिजुली बत्ति	२७२१५	५१.२
२.	मट्टितेल	२४९१५	४६.९
३.	वायो ग्यास	६२	०.१
४.	अन्य	९७७	१.८
जम्मा		५३१६९	१००.०

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०५८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

यसैगरी खाना पकाउन प्रयोग गरिने विभिन्न किसिमका इन्धनको विवरण तालिका ६.१७ मा दिइएको छ । अधिकांश घर परिवार (८०.७ प्रतिशत) ले खाना पकाउन दाउराको प्रयोग गरेको देखिन्छ भने मट्टितेलको प्रयोग गर्ने १०.३ प्रतिशत र एल.पी.ग्यास र वायो ग्यास प्रयोग गर्ने ३/३ प्रतिशत देखियो ।

तालिका ६.१७ : जिल्लामा खाना पकाउन प्रयोग हुने मुख्य इन्धन

क्र.सं.	इन्धनको	घरधुरी	प्रतिशत
---------	---------	--------	---------

	प्रकार	संख्या	
१	दाउरा	४२९३१	८०.७
२	मट्टीतेल	५४६३	१०.३
३	एल.पी. ग्यांस	१६३८	३.१
४	वायो ग्यांस	१६६४	३.१
	अन्य	१४७३	२.८
जम्मा		५३१६९	१००.०

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०५८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

अधिकांश घरधुरीले खाना पकाउने प्रयोजनका लागि दाउरा प्रयोग गर्ने हुँदा वन तथा वातावरणको विनाश हुने, स्वास्थ्यमा असर पर्ने तथा यस संग प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्ष रूपमा गासिएका अन्य क्षेत्रहरूमा पनि असर पुग्ने देखिन्छ।

दाउराको प्रयोग कम गर्नका लागि अन्य वैकल्पिक उर्जा जस्तै विजुलीको विकास तथा सौर्य शक्ति, गोबर ग्यांस, आदिको प्रवर्द्धन गर्नु आवश्यक देखिन्छ।

६.३.५ विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जाका समस्याहरू

१. ठाँउ ठाँउमा हुकिड गरी विद्युत चोरी गर्ने प्रवृत्ति रहेकाले विद्युत चुहावेटको समस्या रहेको र ट्रान्सफरमर जल्ने, भोल्टज घटने जस्ता समस्या देखिएका छन्।
२. छरिएर रहेका वस्ती तथा ठाँउ ठाँउ मा २/३ घर रहेका कारण मिटर रिडिङ गर्न समस्या र विद्युतीकरणको लागत उच्च रहन गएको छ।
३. वर्षातको समयमा निजी क्षेत्रबाट विद्युत किनी केन्द्रीय ग्रिड प्रणालीमा समाहित गर्नु पर्ने हुँदा विद्युत उत्पादन कम गर्न पर्ने हुँदा लागत बढ्न जाने समस्या रहेको छ।
४. लघु जल विद्युत आयोजना सम्बन्धमा स्पष्ट सरकारी नीति नभएकाले निजी उद्यमीले नदी नाला ओगटने तर कार्य नगर्ने र गरे पनि स्थानीय समुदायलाई यथोचित लाभ वितरण गर्ने नियम, प्रावधान नभएकाले यस्ता आयोजना प्रभावकारी हुन सकेका छैनन्।
५. वैकल्पिक उर्जा विकास तर्फ खासै कार्य हुन सकेको छैन। सौर्य उर्जा तथा गोबर ग्यांस प्रवर्द्धनका लागि स्पष्ट सरकारी नीति नियमको अभाव र लक्ष्य सहितको सरकारी योजना र प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रमको अभाव मुख्य समस्याको रूपमा देखा परेको छ।

६.३.६ विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा क्षेत्रका संभावना तथा अवराहरू

१. पहाडी तथा हिमाली क्षेत्र भएको यस जिल्लामा धेरै खोला तथा खोल्सीहरू छन्। यी खोला/खोल्सीहरूबाट विभिन्न ठाउमा पिको तथा लघु जलविद्युत योजना संचालन गर्न सकिने प्रचुर संभावना देखिन्छ।
२. जिल्ला भरीनै वैकल्पिक उर्जाको रूपमा गोबर ग्यासको प्रयोग वृद्धि गर्न सकिने संभावना रहेको छ।
३. विद्युत सेवाको विकास सबै संभाव्य गा.वि.स.हरूमा पुऱ्याउन र नियमित तथा भरपर्दो बनाउन सके लघु उद्यम व्यवशायको वृद्धि हुन जाने संभावना देखिन्छ।

६.५ खानेपानी आपूर्ति

जिल्लामा खानेपानी सुविधा पुऱ्याउने कार्य खानेपानी तथा सर सफाई डिभिजन कार्यालय नुवाकोटले गर्दै आएको छ । यस कार्यालयका अतिरिक्त ग्रामीण खानेपानी तथा सरसफाई कोष, जि.वि.स., रेडक्रस, गा.वि.स तथा अन्य क्षेत्रवाट पनि जिल्लाका विभिन्न ठाउहरुमा खानेपानीका योजनाहरु संचालन भएको पाइन्छ । खानेपानी सम्बन्धमा एकिकृत रुपमा तथ्याङ्क उपलब्ध छैन ता पनि खाने पानी डिभिजन कार्यालय नै मुख्य भएको हुँदा यस कार्यालयले पुऱ्याएको सेवाले जिल्लाको स्थितिलाई प्रतिबिम्बित गर्छ भन्न सकिन्छ । २०६२/६३ सम्म खानेपानी डिभिजन कार्यालयवाट ५३ गा.वि.स. र नगरपालिकाका १७३११० जनसंख्या लाई खानेपानी उपलब्ध गराएको देखिन्छ । खानेपानी सुविधा नपुगेका गा.वि.स.हरु रातमाटे, कल्याणपुर, वसुन्चेत, खड्भञ्ज्याङ, वागेश्वरी, चौघडा, खरानीटार, सुन्दरादेवी र शिखरवेशी छन् । यी मध्ये केहीमा अन्य संस्थावाट खानेपानी सुविधा उपलब्ध गराएको जनसंख्या लाई आधार भन्दा कुल जनसंख्याको ८५ प्रतिशत लाई खानेपानी सेवा उपलब्ध भएको देखिन्छ ।

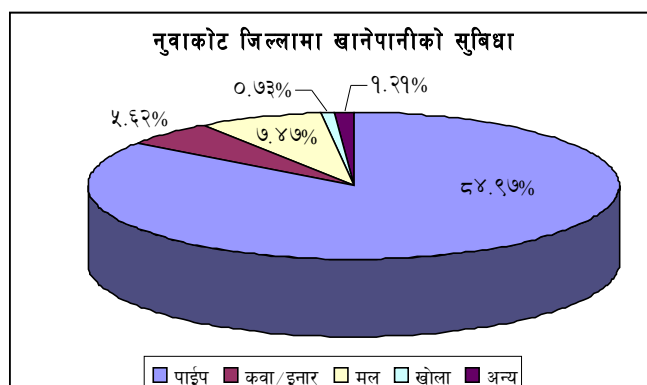
राष्ट्रिय जनगणना २०५८ अनुसार जिल्लाको ८५ प्रतिशत घरधुरीलाई पाइप प्रणालीबाट खानेपानीको सुविधा पुगेको देखिन्छ । यस मध्ये जिल्ला खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन कार्यालयवाट ६० प्रतिशत तथा अन्य निकायवाट २५ प्रतिशत घरधुरीलाई खानेपानी सुविधा पुगेको देखिन्छ । जिल्लामा खानेपानी आयोजनाहरु सम्पन्न गर्ने कार्यमा जिल्ला खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन कार्यालयको योगदान ९० प्रतिशत देखिन्छ भने जि.वि.स., गै.स.स., तथा अन्य निकायको सहयोगमा १० प्रतिशत आयोजनाहरु सम्पन्न हुने गरेको पाइएको छ ।

तालिका ६.१८ खानेपानीको प्राथमिक श्रोतको आधारमा घरधुरी

क्र.सं.	खानेपानीको श्रोत	घरधुरी	प्रतिशत
१	पाइप प्रणाली	४५१७९	८५.०
२	कुवा/इनार	२९८७	५.६
३	मूल	३९७४	७.५
४	खोला/खोल्सी	३८८	०.७
५	अन्य	६४१	१.२
जम्मा		५३१६९	१००.०

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०५८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग ।

जिल्लाको सिमित क्षेत्र खास गरी विदुर नगरपालिका को मुख्य केन्द्रमा मात्रै प्रत्येक घरमै पाइप वाट पानीको सुविधा उपलब्ध गराइएको छ भने खानेपानी सुविधा उपलब्ध गराइएका गा.वि.स.हरुमा भने घर घरै पानीको धारा उपलब्ध नगराई पानीको मूल डीप टयुववेल, वा डाँडावाट बग्ने खोल्सा, भरनाको पानी संकलन गरी पाइपको

माध्यमद्वारा गाँउमा १०-२० घरको लागि थोटा धाराबाट पानीको आपूर्ति गरिएको छ । पानी उपलब्ध हुन नसकेका गाँउहरुमा भने स्थानीय

वासिन्दाले पानीको श्रोतबाटै पानी भरी लैजाने गर्दछन् । यस अन्तर्गत , पोखरी , कुवा , ढुङ्गेधारा , हयाण्ड पम्प आदि पर्दछन् । जिल्लामा हालसम्म खानेपानीको सुविधा उपलब्ध भएका गा.वि.स. र लाभान्वित घर परिवार तालिका ६.१९ मा दिईएको छ ।

तालिका ६.१९ : खानेपानी सुविधा पुगेका गा.वि.स. र लाभान्वित परिवार संख्या

ईलाका नं.	गा.वि.स. /न.पा.	परिवार संख्या	लाभान्वित परिवार संख्या	प्रतिशत	ईलाका नं.	गा.वि.स. /न.पा.	परिवार संख्या	लाभान्वित परिवार संख्या	प्रतिशत
१	लिखु	५९०	१७०	२८.८१	९	चारघरे	१०७२	५९९	५५.८८
	तलाखु	७०७	३२८	४६.३९		खड्गभन्ज्याङ	१३२९	-	-
	छाप	४४७	१९६	४३.८५		मनकामना	७५६	-	-
	सिक्रे	४२३	३३१	७८.२५		खानीगाऊँ	११२५	६५७	५८.४०
	महाकाली	७८७	२७४	३४.८२		लच्याङ	८०१	४३९	५४.८१
२	समुन्द्रादेवी	७१६	५६६	७९.०५	१०	हल्देकालीका	७२१	४६३	६४.२२
	थानापति	६५८	५७६	८७.५४		गेर्खु	१४०६	९९३	७०.६३
	थानसिङ	१३८४	१०३४	७४.७१		बागेश्वरी	१०६५	-	-
	चतुराले	७०५	५०२	७१.२१		चौघडा	१०७७	-	-
	सुनखानी	५५९	४५१	८०.६८		गणेशस्थान	७५४	६४२	८५.१५
३	ओखरपौवा	१३३८	५६०	४१.८५	११	नर्जामण्डप	१०१२	७५४	७४.५१
	ककनी	१४६४	३१३	२१.३८		उर्लेनी	७३१	४२७	५८.४१
	मदानपुर	१७०८	१४७७	८६.४८		खरानीटार	३५१	-	-
	सूर्यमती	७१९	३८५	५३.५५		कविलास	८९९	४३	४.७८
	चाउथे	६४५	५९२	९१.७८		पञ्चकन्या	५२०	३०६	५८.८५
४	कुमरी	१५१८	११३५	७४.७७	१२	भद्रुटार	७५८	६०४	७९.६८
	दुईपिपल	१३३०	१३९	१०.४५		थप्रेक	७७९	१११	१४.२५
	बेलकोट	१४७२	८४९	५७.६८		सुन्दरादेवी	५१२	३८५	७५.२०
	जिलिङ	१२१३	७३९	६०.९२		सिखरवेसी	७१३	-	-
	रातमाटे	७०८	-	-		समुन्द्रटार	४२६	११४	२६.७६
५	दाङसिङ	६६७	४५३	६७.९२	१३	रालुकादेवी	९६९	८८८	९१.६४
	तारुका	१०८८	९६५	८८.६९		बालकुमारी	५०९	१६०	३१.४३
	गोर्स्याङ	७३३	३२७	४४.६१		गाऊखर्क	६०१	४२२	७०.२२
	बुधसिङ	६८९	६५६	९५.२१		घ्याङफेदी	५७७	३८५	६६.७२

६	सामरी	११७४	८३०	७०.७०	राउतबेसी	६६२	४२०	६३.४४
	कल्याणपुर	१२२०	-	-	बेतिनी	७९१	३१३	३९.५७
	देउराली	९६५	४८३	५०.०५	जम्मा	५५७८८	३०९२९	५५.४४
	बुङ्ताड	५५७	१८३	३२.८५				
	वसुन्चेत	११६	-	-				
७	भाल्चे	७२७	४८२	६६.३०				
	साल्मे	४१९	१७५	४१.७७				
	काउले	७०८	५५२	७७.९७				
	किम्ताड	४७५	३४६	७२.८४				
	फिकुरी	५८३	३१४९	-				
८	विदुर न.पा.	४४४२	४१७७	९४.०३				
	तुप्चे	१२१८	९५६	७८.४९				

श्रोत : खानेपानी तथा सरसफाइ डिभिजन कार्यालय, नुवाकोट २०६३

खानेपानी क्षेत्रमा हालसम्म थुप्रै मात्रामा आयोजनाहरु निर्माण भएको भएता पनि गुणस्तरीय रुपमा खानेपानी प्रशोधन गरी पानी वितरण हुन सकेको छैन । परम्परागत उपभोग र अनुभवको आधारमा स्रोतको पहिचान भै खानेपानी आयोजनाहरु कार्यान्वयन भै रहेको छ । जिल्लाको नगरपालिका विदुरमा मात्र खानेपानी तथा सरसफाइ डिभिजन कार्यालयवाट खानेपानी प्रशोधन तथा उपचार प्रविधिका संरचनाहरु निर्माण भएका छन् र नल गाउँ वाट आउने पानीको प्रशोधन गर्ने आयोजना प्रस्तावित छ । जिल्ला विकास समितिवाट संचालित खानेपानीका योजनाहरु प्रायशः स-साना तथा मर्मतको रुपमा थोरै लगानीमा संचालन भएको देखिन्छ ।

६.५.१ खानेपानी आपूर्ति क्षेत्रका विद्यमान समस्या र सवालहरु

१. खानेपानी गुणस्तर प्रति ग्रामीण जनता कम सचेत भएका हुँदा श्रोत संरक्षण तथा पानी शुद्धिकरण तर्फ ध्यान दिने गरेको देखिदैन ।
२. खानेपानीको गुणस्तर परीक्षण गर्न स्थानीय स्तरमा प्रयोगशाला नभएको कारण गुणस्तर जाँचन समस्या रहेको छ ।
३. जिल्ला रहेका पानीका श्रोतहरु शहरीकरण र अव्यवस्थित बसोवासका कारण विनाश हुँदै गएका छन् ।

६.६ सरसफाई, ढल निकास र फोहरमैला संकलन तथा व्यवस्थापन

विगतमा सरसफाइलाई खानेपानी भन्दा छुट्टै विषयको रुपमा लिइएको पाइन्छ । हाल आएर यी दुवै विषयहरु एक अर्का संग संबद्ध भएका कारण एउटै कार्यक्रम खानेपानी तथा सरसफाइ कार्यक्रमको रुपमा नेपाल सरकार तथा अन्य निकायहरु वाट कार्यक्रम संचालन हुने गरेको पाइएको छ ।

जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयको जिल्लामा लाग्ने प्रमुख रोगहरुको अभिलेख हेर्दा जिल्लामा हुने धेरै रोगहरु दुषित पानी र सरसफाइको कमीको कारणवाट उत्पन्न हुने गरेको पाइन्छ । दुषित पानी र सरसफाइको कमीवाट भुडा पखाला, आउं, लुतो, जुका, टाइफाइड, कमलपित्त आदि रोगहरु फैलिने संभावना हुन्छ ।

हाल सम्म यस जिल्ला मा चर्पी जडित ढल व्यवस्थापन भएको छैन । कसैले सेप्टिक टयाङ्क निर्माण गरेका छन् भने कसैले खोलामा सिधै चर्पी विर्सजन गरेका छन् । यस्ले गर्दा वातावरण प्रदूषण हुनुका साथै सरुवा रोग फैलन जाने देखिन्छ । जिल्लामा हाल चर्पी प्रयोग गर्नेहरुको संख्या ४९ प्रतिशत मात्रै छ । राष्ट्रिय जनगणना २०५८ का अनुसार नुवाकोट जिल्लामा चर्पी प्रयोग गर्ने घरपरिवारको संख्या दृच्छन्नडद्व अर्थात ४७.४ प्रतिशत भएको देखिएको छ ।

तालिका ६.२० : चर्पी प्रयोग गर्ने घरपरिवार संख्या

क्र.सं.	घरपरिवार	घरधुरी	प्रतिशत
१	आधुनिक फ्लश सहित	११९२८	२२.४४
२	साधारण	१३२५६	२४.९३
३	चर्पी नभएका	२७०७०	५०.९१
४	नखुलेको	९१५	१.७२
जम्मा		५३९६९	१००

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०५८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग ।

उपरोक्त तथ्यांक हेर्दा जिल्ला खानेपानी तथा सरसफाइ डिभिजन कार्यालय, ग्रामीण खानेपानी तथा सरसफाइ सहयोग कार्यक्रम, रेडक्रस, जि.वि.स जस्ता निकायहरुको प्रयासबाट यस जिल्लामा सरसफाइ तर्फ जागरण आएको देखिन्छ, तापनी सरसफाइको क्षेत्रमा अझै पनि ४७.४ प्रतिशत ले मात्र चर्पी प्रयोग गर्ने देखिएकोले यसको विकासको क्रम तीव्र रुपमा लैजानु पर्ने देखिन्छ ।

जिल्लामा रहेका विद्यालयहरुमा जि.वि.स. तथा अन्य सहयोगी संस्थाहरु वाट खानेपानी तथा चर्पी वनाउन सहयोग उपलब्ध गराइएको छ । तर पनि जिल्लामा चर्पी नहुने विद्यालयहरु अझै पनि धेरै छन् ।

फोहरमैला संकलन तथा विर्सजन तर्फ गा.वि.स.हरुमा सुरक्षित व्यवस्था नभएको कारण प्रायः वस्ती, वाटो घाटो तथा सार्वजनिक स्थलहरुमा फोहर थुपार्ने गरेको देखिएको छ । नगरपालिका क्षेत्रमा दैनिक फोहर वर्षातको समयमा त्रिशुली खोलामा फाल्ने गरीएको तथा हिउंदमा बाल्ने गरीएको भएतापनि फोहरको परीमाण दिनानुदिन बढदै जाने भएकाले सोही अनुपातमा साधनको व्यवस्था तथा दक्षता बढाउदै लैजानु पर्ने तर्फ ध्यान जानु जरुरी देखिएको छ । ढल निकास तर्फ सदरमुकाम विदुरको शहरी क्षेत्रहरु विदुर, त्रिशुली, वट्टार, नुवाकोट आदि ठाउँमा घरायसी प्रयोगवाट निस्कने पानी (domestic swerage) तथा वर्षातको पानीको निकास (Storm Runoff) को लागि सडकको छेउमा निकास (covered, open drain) वनेका छन् । तर यस्ता निकासहरु पुराना भै मर्मत, पुनः निर्माण, (redesign) गर्नु पर्ने तथा द्रुत रुपमा विकास भैरहेको वस्तीहरु लाई ध्यानमा राखी नया निर्माण गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

त्रिशुली वजारमा मुल वजारको वीचवाट covered drain वनाएर घरायसी तथा शौचालयको निकास समेत त्रिशुली नदीमा फाल्ने गरेको देखिन्छ, भने अन्य ठाउहरुमा ढल निकासको खासै राम्रो व्यवस्था भएको देखिदैन ।

नगरपालिका क्षेत्रमा दैनिक करीव २ मे.ट. फोहर संकलन हुने तथ्यांकवाट देखिन्छ तथा यसको लागि नगरपालिकामा ११ जना स्वीपरहरु, १ वटा ट्रयाक्टर, तथा केही फोहर संकलन गर्ने ड्रमहरु container, wheel barrow हरु छन् जुन पर्याप्त देखिदैन ।

वर्षातको पानीले गाउ तथा शहर बजारको फोहर वगाइ तादी, त्रिशुली, लिखु आदि खोलामा लैजाने हुदा यस्ता अव्यवस्थित फोहरले दुर्गन्ध फैलिने, रोग फैलिने, नगर वस्ती कुरूप हुने तथा नदी प्रदुषण हुन सक्ने कुरामा सवै निकाय तथा जनमानसको वेलैमा ध्यान जानु जरुरी देखिन्छ ।

यसैगरी जिल्लाको अन्य ठाउँहरुमा पनि ढल निकासको व्यवस्था हुन सकेको देखिदैन । पुराना तथा नया सडकहरुमा नालीको उचित व्यवस्था नभएका कारण वर्षाको पानीको सुरक्षित निकास हुन सकेको छैन जसको फलस्वरुप भु-क्षय तथा निर्माण भएका सडकहरुमा ठुलो क्षति हुने गरेको पाइन्छ ।

६.६.१ ओखरपौवा डम्पिङ साइट

नुवाकोट जिल्लाको ओखरपौवा गा.वि.स.मा काठमाण्डौं उपत्यका को फोहर मैला तह लगाउन स्यानिटरी ल्याण्ड फिल साइट को निर्माण गर्ने योजना तयार भई चरणबद्ध रुपमा कार्यक्रम अगाडी बढ्दै गएको हुदा नुवाकोटले पनि यसवाट उचित फाईदा लिन सक्ने संभावना रहेको छ । यस साइटको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गरिसकिएको छ । यस ल्याण्ड फिल साइट आयोजना कार्यान्वयन, संचालन तथा व्यवस्थापनको लागि निजी कम्पनी र सरकार बीच संझौताको प्रकृयाहरु अगाडि बढिरहेको छ । यस ल्याण्ड फिल साइटवाट नुवाकोट, धादिङ्ग र काठमाण्डौंका केही गा.वि.स.मा नकारात्मक असर पर्ने र प्रभावित वडाहरु लाई अति प्रभावित, प्रभावित, कम प्रभावित गरी ३ वर्गमा बाँडी सोही अनुरूप क्षतिपूर्ति को व्यवस्था गर्ने प्रावधान राखिएको छ ।

तालिका ६.२१ : प्रभावित क्षेत्रहरु

क्र. स	प्रभावित वर्ग	नुवाकोट		धादिङ्ग		काठमाण्डौं	
		गा.वि.स.	वडा	गा.वि.स.	वडा	गा.वि.स.	वडा
१.	अति प्रभावित	ओखरपौवा	४, ८	छत्रे देउराली	६, ९	—	—
२.	प्रभावित	ओखरपौवा	५, ७, ९	छत्रे देउराली	७, ८	जितपुर फेदी	८
३.	कम प्रभावित	ओखरपौवा, चाउथे	१, २, ३, ६, ४, ५	जीवनपुर	५, ७	जितपुर फेदी	५, ७

श्रोत : ओखरपौवा डम्पिङ साइटको वातावरणीय अध्ययन, २०६३ ।

ओखरपौवाको क्षमता ८२ लाख घन मिटर भएको र यसमा २७ लाख घन मिटर थप्न सकिने अनुमान गरिएको छ । यस स्थानमा न्यूनतम १६ वर्ष र अधिकतम २७ वर्ष सम्म फोहर मैला तह लगाउन सकिन्छ । आयोजनाको प्रस्ताव अनुसार दैनिक ५५० मे.टन. फोहर पुन प्रशोधन गरी

त्यसबाट दैनिक १३२ मे.टन जैविक मल र दैनिक ६.२ मेगा वाट ग्यास विद्युत उत्पादन गर्ने लक्ष्य रहेको छ ।

नुवाकोट जि.वि.स.ले यस आयोजना निर्माण तथा संचालनको लागि एक मुख्य सरोकार वालाको हैसियतमा समन्वयात्मक र सहजकर्ताको भूमिका खेल्न सक्दछ । यस आयोजना वाट जिल्लाले अधिकतम लाभ लिनका लागि दीर्घकालीन सोच अनुसार व्यवस्थित रूपमा अगाडि बढनु पर्ने देखिन्छ । जिल्लामा फोहर मैला संकलनको स्किम तर्जुमा गरी यस आयोजनामा समाहित गर्न सकेमा नुवाकोट शहरी क्षेत्रको फोहर मैला व्यवस्थापनका साथै अन्य फाइदा उपलब्ध हुने निश्चित रहेको छ ।

६.६.२ सरसफाइ, ढल निकास र फोहरमैला संकलन तथा व्यवस्थापनका क्षेत्रमा विद्यमान समस्या र सवालहरु

१. त्रिशुली, तादी, लिखु आदि खोलामा प्रत्यक्ष रूपमा ढल, शौचालय तथा फोहरहरु फाल्ने गरीएको हुँदा त्यसबाट वातावरणीय तथा स्वास्थ्य समस्या उत्पन्न हुन सक्ने स्थिति रहेको छ । सरसफाइको कमीको कारणले विभिन्न संक्रामक रोगहरु फैलिन सक्ने डर रहेको छ ।
२. निर्धारित माइक्रोन भन्दा कम वाक्ला प्लाष्टिक भोला प्रयोग भै जताततै फ्याकिने प्र वृत्तिले गर्दा ले प्राकृतिक रूपमा नसड्ने यी भोलाले फोहर मैला व्यवस्थापनमा ठुलो समस्या ल्याउने देखिएको छ ।
३. फोहरमैला संकलन तथा व्यवस्थापनको निम्ति साधन श्रोत भन्दा पनि जनचेतना वृद्धि, स्थानीय वासिन्दाहरुको धारणा र वानी व्यहोरामा परिवर्तन, अनुशासनको पालना र कानुनको स्पष्ट कार्यान्वयन गर्ने जस्ता व्यवस्थापकीय शीपको अभावले समस्या बढिरहेको देखिन्छ ।
४. ढल निकास तर्फ निकास गरीने खोलानालाको क्षमता र फोहरको परिमाणको आधारमा उपयुक्त डम्पीड साइटको निर्माण हुन नसक्नुले समस्या बढिरहेको छ ।

६.६.३ सरसफाइ, ढल निकास र फोहरमैला संकलन तथा व्यवस्थापनका क्षेत्रका संभावनाहरु

१. खानेपानी र सरसफाई लाई एउटै कार्यक्रमको रूपमा लिइएकोले आयोजना कार्यान्वयन हुने क्षेत्रमा सरसफाइको कार्यक्रम संग संगै जनचेतना अभिवृद्धि हुन जाने छ र यसको प्रभाव आसपासका गा.वि.स.हरुमा पनि पर्न सक्ने सम्भावना छ ।
२. फोहर मैलाको अत्याधिक भाग जैविक युक्त भएको हुँदा सो वाट जैविक मल उत्पादन गर्न सकिने संभावना देखिन्छ । फोहरमैलाको केही भाग पुन प्रशोधन गरी उपयोगमा ल्याउन सक्ने देखिन्छ ।

३. फोहर मैला व्यवस्थापनका लागि 'Let The polluters pay' को अवधारण अनुरुप स्थानीयस्तर नै घर परिवारहरु प्रदूषणका संकलन गर्न सकिने संभावना देखिन्छ ।

६.७ नदी नियन्त्रण

यस जिल्लाको प्रमुख नदी त्रिशुली हो । मुख्य नदीहरुमा तादी, सूर्यमति, लिखु, सामरी, सलाखु, फलाखु, सिन्दुरे, कोल्पु तथा छत्रे खोला पर्दछन् । यस वाहेक अन्य धेरै स-साना नदी र खहरेहरु छन् । जिल्लामा नदी नियन्त्रण कार्यलाई उप-जलाधार क्षेत्र संरक्षण भनी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने गरेको पाइएको छ । उप-जलाधार क्षेत्र संरक्षण अन्तर्गत फलाखु, सलाखु, तादी, लिखु, कल्पु खोलामा नदी नियन्त्रणका लागि डेनमार्क जलाधार व्यवस्थापन परियोजनाको सहयोगमा कार्यक्रम सञ्चालन भएको पाइन्छ ।

नदी कटानले असर गरेका र यसको प्रभाव पार्न सक्ने स्थानहरुमा थानसी, थानापती, सुनखानी, भद्रुटार, मनकामना, तुप्चे, मदानपुर, कल्याणपुर, सामरी, गेर्खु, रातमाटे, जिलिङ, दुईपिपल, ओखरपौवा र कुमरी गा.वि.स.का अधिकांश भू-भाग पर्दछन् ।

तालिका ६.७ : व्यापारिक केन्द्र र विभिन्न ठाँउ बीच सडक संञ्जाल

क्र. स.	नाम	त्रिशुली	काठमाण्डौ	बेनावती	बझार	नुवाकोट	चोगते	गंगटे	ढिकुरे	आप्रह	चौघडा	छहरे	तच्चे	देउराली	सामरी	पिपलटार	देवीघाट	रानीपौवा	गल्छी	सातदोबाटो	शिवालय	विदुर	
१.	त्रिशुली	०																					
२.	काठमाण्डौ	७०	०																				
३.	बेनावती	७	७७	०																			
४.	बझार	३	६७	१०	०																		
५.	नुवाकोट	८	७२	१५	७	०																	
६.	चोगते	१६	८४	२३	१५	८	०																
७.	गंगटे	५	६५	१२	१	८	१६	०															
८.	ढिकुरे	११	७१	१८	७	१४	२३	८	०														
९.	आप्रह	१९	७९	२६	१५	२२	३०	१४	८	०													
१०.	चौघडा	१४	८१	२१	१०	१७	२५	९	३	५	०												
११.	छहरे	१९	८४	२६	१५	२२	३०	१४	८	१०	५	०											
१२.	तच्चे	७	७७	१४	१०	१८	२३	९	१८	२५	२१	२५	०										
१३.	देउराली	१४	८४	२१	१७	२५	३०	१६	२५	३३	२८	३३	२१	०									
१४.	सामरी	१०	८०	१७	१३	२१	२६	१२	२१	२९	२४	२९	१७	१४	०								
१५.	पिपलटार	८	६२	१५	५	१२	२०	४	१०	१८	१३	१८	१५	२२	१८	०							
१६.	देवीघाट	१०	६४	१७	७	१४	२२	६	१२	२०	१५	२०	१७	२४	२०	२	०						
१७.	रानीपौवा	४३	२७	५०	४०	४७	५५	३८	४७	५५	५०	५५	५०	५७	५३	३५	३७	०					
१८.	गल्छी	२७	४९	३४	२४	३१	३९	२३	३१	३९	३४	३९	३४	४१	३७	१५	१७	५४	०				
१९.	सातदोबाटो	१९	८९	२६	२२	३०	३५	२१	३०	३७	३३	३७	१२	३३	३९	३७	३९	६२	५६	०			
२०.	शिवालय	३०	९५	३७	२६	३४	४१	२५	१९	२१	१६	११	३६	४४	४०	२९	३१	६३	६४	४९	०		
२१.	विदुर	२	६८	९	१	६	१४	३	९	१७	१२	१७	९	१६	१२	६	८	४१	२५	२१	२८	०	

श्रोत : Business Directory 2003, नुवाकोट उद्योग वाणिज्य संघ, विदुर ।